

Ludwik Perzyna – współczesne odniesienia do jego wiedzy psychiatrycznej

Ludwik Perzyna: contemporary references to his psychiatric knowledge

Janusz Rybakowski

Uniwersytet Medyczny w Poznaniu

Neuropsychiatria i Neuropsychologia 2020; 15, 3–4: 75–82

Adres do korespondencji:

prof. Janusz Rybakowski
Uniwersytet Medyczny w Poznaniu
e-mail: janusz.rybakowski@gmail.com

Streszczenie

Ludwik Perzyna (1742–1800) był jednym z najwybitniejszych przedstawicieli polskiej medycyny drugiej połowy XVIII w. Wiedzę teoretyczną i fachowość w zakresie chirurgii zdobył prawdopodobnie, uczestnicząc jako lekarz w działaniach wojskowych na wschodnich terenach Rzeczypospolitej w latach 70. XVIII w. Wiadomo też, że w roku 1794 udzielał pomocy rannym żołnierzom walczącym w powstaniu kościuszkowskim. Ogromną erudycję praktycznie we wszystkich dziedzinach medycyny zawdzięcza swemu wielkiemu zmysłowi obserwacyjnemu, przyswajaniu informacji przekazywanych przez czołowych współczesnych mu lekarzy oraz intensywnej praktyce diagnostyczno-terapeutycznej. Jego bogata spuścizna obejmuje liczne dzieła, dotyczące wielu dziedzin medycyny, w których propaguje zarówno wiedzę, jak i oświatę medyczną. Ludwik Perzyna obdarzony był niezwykłym talentem literackim i językowym. Posługiwał się poprawną i bogatą polszczyzną, zaproponował wiele polskich odpowiedników wyrażenia łacińskich i może być uważany za współtwórcę polskiej terminologii medycznej. W swym dziele „Lekarz dla włościan” wydanym w Kaliszu w 1793 r. jeden z rozdziałów poświęcił zaburzeniom psychicznym. Opisał objawy, przebieg i leczenie różnych chorób psychicznych, dla niektórych wprowadzając własne nazwy i w tym zakresie stał się polskim prekursorem. W artykule dokonano szczegółowego omówienia rozdziału powyższej książki Perzyna dotyczącego zaburzeń psychicznych. Zawarte w nim niektóre stwierdzenia i obserwacje zaskakują trafnością i oryginalnością, również z punktu widzenia dalszego rozwoju nauki psychiatrycznej. Dlatego w artykule szczególna uwaga zostanie zwrócona na te elementy, które nawiązują do współczesnej psychiatrii i nadal zachowują aktualność.

Słowa kluczowe: Ludwik Perzyna, zaburzenia psychiczne, psychopatologia.

Wstęp

Od 1989 r. Wojewódzki Szpital Zespolony w Kaliszu nosi imię Ludwika Perzyna. Jest to wyrazem hołdu dla tego wybitnego lekarza i za-

Abstract

Ludwik Perzyna (1742-1800) was one of the most prominent representatives of Polish medicine in the second part of the 18th century. He obtained theoretical knowledge and proficiency in surgery by participating as a physician in military operations in the eastern part of Poland in the 1770s. It is also known that in 1794, he treated injured soldiers fighting in the Kościusko Uprising. He owed his enormous erudition, practically in all fields of medicine, to the extraordinary power of observation, assimilation of information given by leading contemporary physicians, and intensive diagnostic and therapeutic practice. His rich literary legacy includes numerous medical books covering most fields of medicine in which he conveys his great knowledge and popularizes medical education. Ludwik Perzyna had amazing literary and linguistic talent. His Polish language was correct and affluent, he proposed many Polish equivalents of Latin medical terms and can be regarded as a co-creator of the Polish medical terminology. In his book *Lekarz dla włościan* (A physician for people) published in Kalisz in 1793, one chapter is devoted to mental disturbances. He made a description of the symptoms, course, and treatment of various mental diseases, creating Polish names for some of them, and became a Polish pioneer in this respect. In the article, a detailed discussion of this chapter is presented. Some statements and observations are astonishing for their accuracy and originality, and also in terms of the further development of psychiatric science. In the paper, attention is focused on those which may refer to contemporary psychiatry.

Key words: Ludwik Perzyna, mental disturbances, psychopathology.

konnika, którego duża część działalności była związana z Kaliszem. Ludwik Perzyna był osobą wielkiego formatu, wspaniałym przedstawicielem okresu oświecenia w Polsce. Miał wielkie zasługi zarówno w zakresie leczenia chorych,

jak i popularyzacji wiedzy w wielu dziedzinach medycyny, w tym również w psychiatrii.

Dziesięć lat temu ukazała się książka Andrzeja Huberta Matusiewicza pt. „Brat Ludwik Perzyna (1742–1800). Lekarz i pisarz w bonifraterskim habicie” stanowiąca najbardziej kompletną biografię Perzyna, ukazująca jego życie, działalność i poglądy, w tym również na temat chorób psychicznych, na tle wydarzeń politycznych, społecznych i kulturalnych drugiej połowy XVIII w. Autor książki znalazł w archiwum katedry łowickiej metrykę śmierci Ludwika Perzyna z roku 1800, co wskazuje, że dotychczasowe informacje o jego śmierci w Warszawie w roku 1812 były nieprawdziwe (Matusiewicz 2010).

W polskim piśmiennictwie psychiatrycznym końca XIX w. bardzo pozytywną opinię na temat wiedzy i poglądów Ludwika Perzyna wyraził wielki polski lekarz psychiatra Adolf Rothe (1832–1903) (Rothe 1892). W roku 1964 poglądy Perzyna na temat etiologii i leczenia chorych psychicznie przedstawił na łamach „Neurologii, Neurochirurgii i Psychiatrii Polskiej” polski prozaik, lekarz psychiatra i historyk medycyny Marcin Łyskanowski (1930–2013) (Łyskanowski 1964). Natomiast Józef Makowiec (1905–1993), przewodniczący Kaliskiego Towarzystwa Lekarskiego w latach 1965–1974, w swej publikacji na temat Ludwika Perzyna w „Psychiatrii Polskiej” z roku 1973 nazwał go „psychiatrą kaliskim” (Makowiec 1973). Z kolei 20 lat temu sylwetka Ludwika Perzyna została przybliżona przez Grażynę Herczyńską w „Postęпах Psychiatrii i Neurologii” (Herczyńska 2000).

W artykule omówiona zostanie część dorobku Ludwika Perzyna odnosząca się do zaburzeń psychicznych, zawarta w jego dziele „Lekarz dla włościan”, opublikowanym w 1793 r. Jest to wycinek, ale jakże znaczący, jego erudycji z zakresu medycyny. Perzyna zaproponował wiele polskich terminów dotyczących tych zaburzeń, dokonał opisu ich fenomenologii, przebiegu i leczenia. Niektóre stwierdzenia i obserwacje w tym zakresie zadziwiają trafnością i oryginalnością, również z punktu widzenia psychiatrii, zarówno jemu współczesnej, jak i późniejszej. Dlatego w artykule szczególna uwaga zostanie zwrócona na te elementy, które nawiązują do współczesnej psychiatrii i zachowują aktualność.

Wiedza medyczna Ludwika Perzyna w kontekście informacji biograficznych

Ludwik Perzyna urodził się w Krakowie w roku 1742. Nie ma danych dotyczących jego

formalnych studiów medycznych. Niewątpliwie swą wielką wiedzę medyczną zawdzięczał niezwykle talentowi, intensywnej praktyce medycznej, osobistemu kontaktowi z wybitnymi lekarzami, jak również studiowaniu dzieł współczesnych mu zagranicznych autorytetów medycznych. W roku 1782 Ludwik Perzyna wstąpił do zakonu bonifratrów, gdzie w 1786 r. złożył śluby wieczyste. Misją zakonu bonifratrów, założonego w roku 1540 przez św. Jana Bożego, była służba chorym, a w szczególności umysłowo upośledzonym (Schletz 1961). W latach 1788–1793 Ludwik Perzyna był przeorem zakonu przy Szpitalu św. Ducha w Kaliszu i lekarzem tego szpitala. W tym też czasie opublikował w Drukarni Arcybiskupa Gnieźnieńskiego w Kaliszu swoje trzy wielkie dzieła z zakresu medycyny.

Wiedzę teoretyczną i fachowość w zakresie chirurgii Perzyna zdobył prawdopodobnie, uczestnicząc jako lekarz w działaniach wojskowych na wschodnich terenach Rzeczypospolitej w latach 70. XVIII w. Wiadomo też, że w roku 1794 udzielał pomocy żołnierzom uczestniczącym w powstaniu kościuszkowskim. Ogromną erudycję praktycznie we wszystkich dziedzinach medycyny zawdzięcza swemu wielkiemu zmysłowi obserwacyjnemu, przyswajaniu informacji przekazywanych przez czołowych współczesnych mu lekarzy oraz intensywnej praktyce diagnostyczno-terapeutycznej.

Wśród wybitnych przedstawicieli medycyny, którzy wywarli największy wpływ na Perzynę, na pierwszym miejscu należy wymienić szwajcarskiego lekarza Samuela Auguste Tissota (1728–1797). Samuel Tissot od 1766 r. był profesorem medycyny uniwersytetu w Lozannie, a w latach 1780–1783 profesorem katedry medycyny klinicznej uniwersytetu w Pawii. Opublikował 25 książek i monografii, wśród których największy odzew miał wydany w 1760 r. traktat na temat zgubnych skutków masturbacji „L’onanisme et l’Avis au peuple sur sa santé” (Wpływ onanizmu na zdrowie ludzi). W dziedzinie chorób układu nerwowego opublikował w 1770 r. traktat na temat padaczki („Traité de l’épilepsie”), a w traktacie o nerwach i ich chorobach („Traité des nerfs et de leur maladies”) wydanym w 1778 r. zawarł jeden z pierwszych naukowych opisów migreny. To co w największym stopniu jednak przejął Perzyna z jego publikacji, to popularyzacja zdrowego stylu życia, tj. umiarkowanie w jedzeniu i picciu, równowaga w działaniu i emocjach, ćwiczenia gimnastyczne. W celach terapeutycznych zamiast puszczania krwi Tissot zalecał środki farmakologiczne (cholina, kamfora), ziołolecznictwo i aromaterapię.

Perzyna wspomina o swoim pobycie we Wrocławiu, gdzie prawdopodobnie miał kontakt z takimi prominentnymi przedstawicielami medycyny, jak wrocławianin Baltazar Ludwik Tralles (1708–1797) oraz lekarz austriacki Anton von Störck (1731–1803). Pierwszy z nich pracował we wrocławskim *Collegium Medicum*, ale ceniono go na wielu europejskich dworach, ponieważ skutecznie leczył licznych władców i członków ich rodzin. Jego prace o kamforze, opium i leczeniu cholery stały się uznanymi pozycjami literatury medycznej. W latach 1765–1767 przebywał w Warszawie na dworze Stanisława Augusta, któremu dedykował w 1767 r. pracę pt. „Vera patrem patriae annuente divina clementia, sanum et longaeuum praestandi methodus, ex praeceptis omnis aevi diaeteticis atque recentissimis artis salutaris principiis deducta”, stanowiącą zbiór zaleceń zdrowotnych sprzyjających długowieczności. Sam Tralles dożył zresztą 89 lat.

Anton von Störck po ukończeniu studiów medycznych na uniwersytecie w Wiedniu w 1757 r. szybko awansował w hierarchii uczelni, stając się w ciągu kilkunastu lat dziekanem wydziału lekarskiego i rektorem tego uniwersytetu. Po wyleczeniu w 1767 r. cesarzowej Marii Teresy z czarnej ospy stał się jej osobistym lekarzem. Za swe zasługi otrzymał w 1775 r. tytuł barona. Zaslążył jako autor dzieł z dziedziny farmakologii eksperymentalnej dotyczących aktywnych biologicznie substancji występujących w różnych ziołach. Z punktu widzenia współczesnej farmakologii są to m.in. substancje o działaniu głównie cholinolitycznym zawarte w takich roślinach, jak szczywól płamisty (cykuta), bielun dziedzierzawa (*Datura stramonium*) czy lulek czarny (*Hyoscyamus niger*).

W rozdziale o zaburzeniach psychicznych Perzyna przywołuje również nazwisko austriackiego lekarza Leopolda Auenbruggera (1722–1809) jako twórcy rewolucyjnego sposobu leczenia ciężkich zaburzeń psychicznych. Auenbrugger jest wynalazcą metody diagnostycznej opukiwania, którą w roku 1761 opisał w dziele „Inventum novum ex percussione thoracis humani ut signo abstrusus interni pectoris morbos detergendi” (Nowy wynalazek odkrywania ukrytych chorób wewnętrznych piersi poprzez opukiwanie). Natomiast w pracy „Experimentum nascens de remedio specifico sub signo specifico in mania virorum” (Wstępne eksperymenty ze specyficznym lekarstwem na objawy manii u mężczyzn) wydanej w 1776 r. opisał korzystny wpływ kamfory, substancji o działaniu epileptogennym, na objawy psychozy (Auenbrugger 1776). Panujące od wielu wieków przekonanie

o antagonizmie między padaczką a psychozą stało się podstawą wprowadzonych w latach 30. XX w. terapii wstrząsowych psychoz. Napady drgawkowe indukowano chemicznie poprzez podawanie insuliny, kardiazolu bądź atropiny. Z metod wstrząsowych przetrwały jedynie elektrowstrząsy (Pearce 2008).

Prawdopodobnie Ludwikowi Perzynie nieobce były również osiągnięcia wielkich reformatorów psychiatrii działających w Europie w II połowie XVIII w., takich jak Joseph D'Aquin (1732–1815) i Philippe Pinel (1745–1826) we Francji, William Tuke (1732–1822) w Anglii czy Vincenzo Chiarugi (1759–1820) we Włoszech. Ten ostatni może być uznany również za prekursora chronoterapii. W swym dziele z roku 1794 zalecał zwiększanie ekspozycji na światło słoneczne u pacjentów z melancholią oraz unikanie ekspozycji na światło i hałas u pacjentów pobudzonych, umieszczając ich w ciemnych pomieszczeniach (Chiarugi 1794).

Publikacje Ludwika Perzyny przed „Lekarzem dla włościan”

Ludwik Perzyna był obdarzony niezwykłym talentem literackim i językowym. Posługiwał się poprawną i bogatą polszczyzną, zaproponował również wiele polskich odpowiedników wyrażen łacińskich i może być uważany za współtwórcę polskiej terminologii medycznej. Jego doskonała znajomość łaciny nie budzi żadnych wątpliwości. Musiał też świetnie znać język francuski, co pozwoliło mu na przetłumaczenie dzieł Tissota. Z lekarzami wrocławskimi i austriackimi porozumiewał się prawdopodobnie w języku niemieckim, aczkolwiek ich dzieła medyczne były w większości pisane po łacinie. Jako ciekawostkę można również przytoczyć fakt przetłumaczenia na język polski reguły św. Augustyna z języka włoskiego.

Przed opublikowaniem w 1793 r. dzieła „Lekarz dla włościan”, w którym Perzyna przedstawił swoje obserwacje na temat fenomenologii zaburzeń psychicznych, był on autorem czterech książek z zakresu medycyny, z których trzy zostały wydane w Kaliszu. W 1789 r. w Drukarni Bazylianów w Supraślu opublikowano książkę pt. „Porządek zdrowia w czerstwości życia w długie prowadzący lata. Ze wszystkich dzieł P. Tyssota w jedno zebrany” stanowiącą opracowanie szeregu rozpraw szwajcarskiego lekarza dotyczących zdrowego trybu życia. Książka składa się z czterech części. W pierwszej jest mowa o porządku życia w zdrowiu, jak również o podziale temperamentów na krwisty (sangwiniczny),

flegmisty, choleryczny i melancholiczny. Ostatni stanowi bezpośrednie odniesienie do humoralnej teorii chorób sięgającej szkoły Hipokratesa. Część druga mówi „o pospolitych sposobach utrzymania zdrowia”. W części trzeciej autor poucza, w jaki sposób zapobiegać chorobom i jaki „porządek życia w słabości lub chorobie” zachować. Wreszcie w części czwartej jest mowa o niektórych domowych lekarstwach na rozmaite choroby. W pierwszym wydaniu książki Perzyna nie umieścił swojego nazwiska, uczynił to dopiero w wydaniu trzecim, które ukazało się w Łowiczu w roku 1789, z następującym wyjaśnieniem: „A że niektórym zdało się książeczkę tę, jako bez imienia autora wydaną, chlubnie przywłaszczać sobie, i do niej się przyznawać, przymusili mnie tym, z przyczyn mnie tylko wiadomych, iż com wprzód imienia mojego na czele tej książeczki nie położył, teraz, przy trzecim wydaniu przejrzawszy, poprawiwszy i powiększywszy one, uczynić musiałem”.

W 1790 r. w Kaliszu ukazała się publikacja Perzyny pt. „Anatomia krótko zebrana, chcącym się uczyć lekarskiej i cyrulickiej nauki, lubo bez wyobrażeń, ale dokładnie z pracą napisana”. Pomysłana została ona jako podręcznik dla lekarzy wykonujących zabiegi lecznicze, odpowiadających dzisiejszym chirurgom, nazywanych cyrulikami, niekiedy felczerami, i zawierała wiele polskich określeń łacińskich nazw anatomicznych. „Zaczawszy od wierzchołka głowy, aż do ostatniego palca u nogi prowadząca, opisująca miejsce każdego członka i części ciała, postać, kształt, potrzebę, powinność, skutek i zamiar końca, wymieniając wszystko w języku narodowym i nazywając każdą część w szczególności...”.

W tym samym roku w kaliskiej drukarni został wydany podręcznik położnictwa zatytułowany „Nauka położna krótko zebrana cyrulikom położnym jako też babom czyli kobietom przy rozwiązaniu rodzących położnic służącym do wiadomości bardzo potrzebna”, adresowany głównie do akuszerok. Perzyna wyraża w niej przekonanie, że zawodowi akuszerskiemu winny się poświęcać nie tylko kobiety, lecz także mężczyźni. Uważał, że nadają się do niego „osoby śmiałe, wesołe, umysłu przytomnego, pilne, czule, miłosierne i współczujące, skromne, poczciwe i bogobożne”. Książka stanowi zbiór kompleksowych zaleceń z zakresu położnictwa. Perzyna stwierdza też, że „dziecko podług powszechniejszego lekarzów zdania, około 50 dnia od poczęcia się swojego, przyjmuje duszę, jako już zdolne, rządzone być przez nią”.

Wreszcie w latach 1792–1793 zostały opublikowane w Kaliszu trzy tomy „Nauki cyrulickiej

krótko zebranej, to jest: nauki dla chcących się uczyć cyrulickiej umiejętności dokładnie napisanej. Wszystkim oraz gospodarzom i wszelkim zgromadzeniom tak duchownym jako i świeckim nieuchronnie potrzebnej, a dla łatwiejszego każdego pojęcia, w pytaniach i w odpowiedziach ułożonej”. W pierwszym tomie Perzyna podał podstawowe wiadomości z anatomii, kończąc „słownikiem anatomiczno-cyrulicznym”, wyjaśniającym w porządku alfabetycznym nazwy i wyrazy anatomiczne, używane w zawodzie felczerskim w języku łacińskim i polskim. Tom drugi jest podzielony na trzy działy, zawiera informacje ogólne o cyrulictwie, „o wyższym cyrulictwie czyli o rękoczynach” i „traktat o ranach głowie zadanych”. W tomie trzecim Perzyna przedstawił 54 przypadki z zakresu cyrulictwa wojennego. Stwierdza: „Tą trzecią częścią cyrulictwa zamierzyłem sobie uczynić przysługę PP. regimentsfelczerom, niemniej kompanicznym i chorągwanym felczerom”, uważając, że służba tego rodzaju wymaga od nich głębszej wiedzy lekarskiej, zwłaszcza z zakresu chirurgii. Dodatek do trzeciego tomu dotyczy szeroko pojętej medycyny sądowej. Zatytułowany został „Sposób urzędowych relacji z wyprowadzonych wizyj czyli oględzin ciał ludzi, to przez truciznę, to przez przypadek czyli trafunek, to na koniec przez gwałt różnego zabójstwa z tego świata zgładzonych, lub też tylko pokaleczonych jeszcze żywych albo też już umarłych opisywania”.

Opis zaburzeń psychicznych przez Ludwika Perzyna w książce „Lekarz dla włościan”

Książka „Lekarz dla włościan” uznawana jest za najlepsze dzieło medyczne Ludwika Perzyna. Obecnie jej oryginał stanowi ozdobę księgozbioru Miejskiej Biblioteki Publicznej w Kaliszu, do której została zakupiona na aukcji w 2015 r. W tym samym roku przy współpracy Miejskiej Biblioteki Publicznej oraz Wojewódzkiego Szpitala Zespolonego w Kaliszu powstała wystawa oparta na tekstach „Lekarza dla włościan” eksponowana w pomieszczeniach szpitala.

Książka liczy 391 stron i zawiera 17-stronicowy dodatek „O lubieżnej chorobie”. W przedmowie Perzyna stwierdza, że inspiracją dla tego dzieła były prace Tissota zawierające rady z zakresu medycyny dla społeczeństwa szwajcarskiego. W 29 rozdziałach części pierwszej i 5 rozdziałach części drugiej zawarta jest obszerna wiedza dotycząca praktycznie wszystkich dziedzin medycyny. Świadczą o tym tytuły poszczególnych rozdziałów. Każdej nazwie polskiej odpowiada nazwa ła-

cińska, a numery rozdziałów podano w nawiasie. W części pierwszej zebrano rozdziały: o kołtunie (1), o chorobach w powszechności (2), o lożnej chorobie (*epidemicus morbus*) (3), o gorączkach, z podrozdziałem o zimnicy (*febris intermittens*) (4), o żółtacze (5), o puchlinie (6), o bieguncie lekkiej i krwawej (7), o macicy (8), o zatrzymanym miesięcznym czyszczeniu (9), o węźle i raku (10), o świerzbie (11), o parchach (12), o wielkiej chorobie (*epilepsia*) (13), o paraliżu (14), o struciu się grzybami (15), o ukąszeniu przez psa wściekłego (16), o ślinogorzu czyli zapaleniu gardła (17), o bólach głowy (18), o kulszowym bólu (19), o zatwardzeniu stolca (20), o zatrzymaniu moczu (21), o morzyskach i rżnięciach w żywocie (22), o dusznościach i dychawicy (23), o glistach czyli robakach (24), o wadzie zdawania się (25), o niektórych sposobach leczenia (26), o powietrzu morowym (27), o pijaństwie (28), o kąpaniu się (29). W części drugiej poświęconej zabiegom chirurgicznym znalazły się rozdziały: o zaognieniach (1), o ranach (2), o połamaniu kości (3), o wybicciu ze stawu kości (4), o plastrach i maściach (5).

Zaburzenia psychiczne opisane zostały w rozdziale 25: „O wadzie zdawania się” (*De hallucinatione*). Składa się on z pięciu podrozdziałów (odcinków): „O durnowatości i obłąkaniu się myśli” (*De delirio et mentalis alienatione*), „O smutnodurze” (*De melancholia*), „O szaleństwie” (*De mania*), „O opętaniu” (*De demonomania*), „O czarnoksięstwie, czarnodziejstwie, o czarach, uczynkach, urokach, zażegnaniu” (*De magia*). W rozdziale tym Perzyna dokonał opisu objawów, przebiegu i leczenia różnych chorób psychicznych, dla niektórych wprowadzając własne nazwy. Poniżej przedstawione zostaną wybrane cytaty oraz opisy niektórych fragmentów.

Jedno ze stwierdzeń zawartych w podrozdziale pierwszym brzmi: „Wyobrażenie przyrodzone w człowieku czuwającym powinno przedmiotowi zewnętrznemu odpowiadać, które gdy będzie od jakowej wewnętrznej mózgu dyspozycji odmienione, z czego nastąpi mimowolne przez pacjenta wyobrażenia powodowanie, otóż to się durnowatością nazwie” (str. 192). Można to uznać za definicję zaburzeń spostrzegania jako wynikających z zakłócenia czynności mózgu. Dalej Perzyna pisze: „Kilka gatunków durnowatości widzimy, z tych niektórymi łączy się gorączka, jak na przykład z zapaleniem mózgu *phrenitis*... Niektóre durnowatości bywają wcale bez gorączki i dzielą się na opuszczające, doczasowe i na ciągiem trwałe” (str. 192–193). W podrozdziale tym wymienia również szczególne gatunki durnowatości, dla niektórych z nich

proponując własne nazwy, takie jak smutnodur (*melancholia*), jego odmiana domarad (*nostalgia*), szaleństwo (*mania*), opętanie (*demonomania*), chłopotdur (*nymphomania*), wścieklizna (*hydrophobia*) i nocobłąd (*somnambulismus*) (str. 193–194).

Podrozdział drugi jest poświęcony melancolii, dla której Perzyna zaproponował polską nazwę „smutnodur”. Co do patogenetyki stwierdza: „Zbytnej krwi zgęstnienie, soki ciała zmaczone i gęstość żółci czarnej zdają się być fundamentem tej choroby” (str. 197). Wśród objawów klinicznych wymienia smutek, bezsenność, izolację od otoczenia oraz tendencje samobójcze: „Ta choroba przerzuca się czasem... na zadanie sobie samemu jakiegokolwiek bądź śmierci” (str. 198). U niektórych chorych mogą wystąpić urojenia, np. o charakterze nihilistycznym lub poczucia przemiany w zwierzę: „Ta choroba okazuje, jak się człowiek w krótkim czasie wcale odmienić może, bo niektórym pacjentom zdawało się, że się stali zwierzętami lub rzeczą inną jakową nieżyjącą” (str. 196). I tu przytacza przykład z Biblii „Na takowy smutnodur chorował Nabuchodonozor, król babiloński z dopuszczenia Boskiego” (str. 196).

Kolejny przykład z Biblii jest przytaczany przy omawianiu leczenia chorych na smutnodur za pomocą psychoterapii, w tym przypadku jest to muzykoterapia: „Różne bowiem wyobrażenia im się nadarzające, a przeciwne ich urojonemu wyobrażeniu, odzwyczajają ich pomału od zaptania się w swoich, to ciesząc ich nadzieją, to łagodnym rozmawianiem z nimi, ocucając ich umysł, to obiecywaniem pomyślniejszej przyszłości, to muzyką rozweselając ich umysł, tak S. Dawid czynił, na cymbałach grając – rozweselał króla Saula na tę chorobę chorującego” (str. 199).

W części farmakologicznej podawana jest możliwość leczenia za pomocą wyciągu z pokrzyku wilczej jagody (*Atropa belladonna*), preparatu o działaniu antycholinergicznym: „Wielkich skutków w tej chorobie bywa proszek psinek leśnych wysokich, *pulvis foliorum bella donna*, ale tylko z rąk biegłego lekarza dawany” (str. 199).

Podrozdział trzeci traktuje o szaleństwie (*De mania*). Z dalszej części wynika, że szaleństwo może odpowiadać stanom maniakalnym i/lub psychotycznym. W pierwszym zdaniu podrozdziału Perzyna wskazuje na możliwość naprzemiennego występowania smutnoduru i szaleństwa: „Szaleństwo ze smutnodurem będąc bardzo spokrewnione, trafia się, że pacjenci na przemiany raz od tego, drugi raz od tamtego bywają dręczonymi. Szaleństwo bowiem nie jest niczym innym jak natężeniem większym smutnoduru” (str. 200). W dalszej części proponuje

podział w zależności od przebiegu przewlekłego i okresowego: „Szaleństwo bywa dwojaki: jedno nieustanne, a drugie pewnych tylko czasów wracające się i znowu na jakowy czas odpuszczające... , a takowe szaleństwo bywa łatwiejsze do leczenia niżeli nieustanne” (str. 201). Wskazuje też na najczęstszy wiek początku choroby: „Zaczyna się szaleństwo w wieku młodym i średnim” (str. 202). Przytoczona jest również obserwacja dotycząca ustępowania zaburzenia po zachorowaniu na malarię: „Gdy szalony dostanie zimnicy czwartaczki lub gdy spuchnie, szaleństwo mu się przesili i wyzdrowieje” (str. 201). Perzyna proponuje również: „Izba, w której ma być trzymanym szalony, powinna być trochę ciemnawa i zimna” (str. 202).

W podrozdziale trzecim Perzyna wspomina także o pracy Leopolda Auenburggera „Experimentum nascens de remedio specifico sub signo specifico in mania virorum”, opisującej bardzo skuteczny sposób leczenia szaleństwa, nie podając jednak szczegółów (str. 203). Jak wspomniano wcześniej, chodzi tu o korzystny wpływ kamfory, substancji o działaniu epileptogennym, na objawy psychozy (Auenbrugger 1776).

Podrozdział czwarty mówi o opętaniu (*De demonomania*): „Opętanie jest to udawanie szaleństwa zmyślone lub prawdziwe” (str. 205), „Cztery gatunki chorób czyli kuglarstw, do tego rodzaju opętania ściąga się, to jest upiórów udawanie (*vampirismus*), napuszenie (*coribantismus*), urojenie sobie czyli zjawiennictwo (*fanatismus*) i czarnoksięstwo, czyli czarodziejstwo lub czary (*magia*)” (str. 207). Perzyna twierdzi, że istotne jest, aby rozpoznać, czy opętanie jest zmyślone czy prawdziwe: „Wszystkie te choroby, gdy nie są zmyślone, lecz prawdziwie się w pacjenta ciele znajdujące będą, mają być jak smutnodur lub jak szaleństwo leczone” (str. 208). Jednocześnie wskazuje na rolę oświaty medycznej w przeciwdziałaniu np. „udawaniu upiórów”, przytaczając dzieło oświeceniowego jezuita Jana Bohomolca (1724–1795), zwanego pogromcą upiórów: „Atoli szacowne dzieło Jana Bohomolca »Diabeł w swojej postaci« nazwane i misje duchowieństwa tamtejszego, te kuglarstwa uprzątńawszy, w ciemnych już tylko ustroniach i kątach, jako siedliskach zabobonu i głupstwa, jeszcze się utrzymują” (str. 207).

Podrozdział piąty traktuje o czarach (*De magia*), do których Perzyna ma stosunek bardzo sceptyczny: „Macie wiedzieć, że siłami nadprzyrodzonymi chcieć komuś zaszkodzić, jest to rzeczą niepodobną” (str. 210). W dalszej części podrozdziału ze smutkiem stwierdza, że w wyniku procesów o czary zginęło wielu ludzi,

zwłaszcza kobiet. Przypuszcza, że u wielu osób oskarżonych o czary występowała wada „zdawania się”, czyli zaburzenia psychiczne wymagające leczenia.

Omówienie

W czasach Ludwika Perzyny pojęcie psychiatrii jako dziedziny medycyny nie było jeszcze znane, ponieważ wprowadził je niemiecki lekarz Johann Christian Reil dopiero w 1808 r. (Reil i Hoffbauer 1808). Na określenie zaburzeń procesów umysłowych stosowano trzy wyrazy łacińskie: *hallucinari* (błądzić, bredzić), *delirare* (zbończyć, być szalonym) oraz *alienare* (oddać w obce ręce, zamącić umysł). Perzyna zastosował je wszystkie do swego opisu zaburzeń psychicznych: *de hallucinatione* (o wadzie zdawania się), *de delirio* (o durnowatości), *delirium melancholicum* (myśli obłąkane związane ze smutnodurem), *de mentis alienatione* (o obłąkaniu się myśli). We współczesnej terminologii psychiatrycznej „halucynacje” (omamy) oznaczają psychotyczne zaburzenia spostrzegania, a słowo „delirium” używane jest na określenie zespołu majaczeniowego. Z kolei zastosowanie przez Perzynę terminu *mentis alienatione* na określenie zaburzeń psychicznych wyprzedziło nazwanie osób zajmujących się zaburzeniami psychicznymi pojęciem „alieniści”. Tak nazywani byli psycholodzy i psychiatrzy w XIX w. Ostatnio termin ten został zrewitalizowany dzięki książce Caleba Crabba „Alienista”, wydanej w Polsce w 2001 r. (Crabb 2001), na podstawie której w roku 2018 wyprodukowano w USA miniseria.

Polskie pojęcia wprowadzone przez Perzynę na określenie zaburzeń psychicznych to „wada zdawania się” oraz „durnowatość”. Część ostatniego słowa „dur” oznaczającą chorobę (obecnie stosuje się je bardziej w odniesieniu do choroby zakaźnej) użył do nazwania melancholii „smutnodur”, a nimfomanii „chłopodur”.

Wymienione w pierwszym podrozdziale zaburzenia psychiczne przebiegające z gorączką mogą odpowiadać koncepcji egzogennych reakcji zaproponowanych przez Karla Bonhoeffera (Hoff i Berner 1969). Natomiast w chorobach dawniej określanych jako „endogenne” (m.in. schizofrenia i choroby afektywne) gorączka nie występuje.

W podrozdziale o smutnodurze Ludwik Perzyna wykazuje się znajomością poglądów szkoły Hipokratesa, według której nazwa melancholia wywodzi się z koncepcji nadmiaru „czarnej żółci” (*melena chole*). Bliskie są mu również opisy biblijne dotyczące depresji urojeniowej (Nabuchodonozor) oraz leczniczej roli muzykoterapii w tej

chorobie (Dawid i król Saul). W odniesieniu do farmakoterapii można podać, że w ostatnich latach potwierdzono znaczenie terapeutyczne leków o działaniu antycholinergicznym (np. skopolaminy) w leczeniu depresji (Jaffe i wsp. 2013) oraz w powodowaniu przejścia depresji w manię (Koszevska i Rybakowski 2009).

Przedstawiony w podrozdziale trzecim opis współistnienia smutnoduru i szaleństwa czyni Perzynę następcą takich wybitnych badaczy, jak Theophile Bonnet (1620–1689), twórca nazwy „maniakalno-melancholiczny” (*manico-melancholicus*), Thomas Willis (1621–1675), którego imieniem nazwano główne połączenie naczyń tętniczych mózgu i który oba stany określił jako *melancolick i fury*, oraz Herman Boerhaave (1668–1738), który akceptował możliwość występowania melancholii i manii u tej samej osoby i uważał manię za zaburzenie cięższe, pojawiające się w wyniku nadmiernego wzbudzenia płynów mózgowych w melancholii (Rybakowski 2019). Perzyna może być również uważany za rodzimego prekursora współczesnej koncepcji choroby afektywnej dwubiegunowej. Podział zaburzeń psychicznych na przewlekłe i okresowe nawiązuje do klasyfikacji Emila Kraepelina z 1899 r., w której wyróżnione zostały dwie główne choroby psychiczne, mająca przebieg przewlekły *dementia praecox* oraz przebieg okresowy *manisch-depressiven Irresein* (Kraepelin 1899). Z kolei obserwacja ustępowania objawów psychotycznych po zakażeniu malarią wyprzedza doświadczenia, jakie w tym zakresie przeprowadził na początku XX w. austriacki psychiatra Wagner Jauregg. Za wykazanie ustępowania objawów psychotycznych po zakażeniu malarią, co można uznać za początek immunoterapii w psychiatrii, otrzymał Nagrodę Nobla w 1927 r. (Steinberg i wsp. 2015). Propozycja umieszczenia chorych z objawami szaleństwa w ciemnym pomieszczeniu może nawiązywać do poglądów, które wyrażał Chiarugi (1794), oraz do współczesnych prób zastosowania ciemności w leczeniu stanów maniakalnych (Henriksen i wsp. 2016).

W podrozdziałach czwartym i piątym Ludwik Perzyna wykazuje „oświeceniowy” realizm i krytycyzm wobec zagadnień opętania i magii, a w odniesieniu do „polowań na czarownicę” jego postawa jest potępiająca.

Rozdział poświęcony zaburzeniom psychicznym z dzieła „Lekarz dla włościan” odkrywa przed nami Ludwika Perzynę jako wybitnego eksperta również w zakresie tych chorób. Wiele jego stwierdzeń i obserwacji pozostało aktualnych do dzisiaj.

Piśmiennictwo

1. Auenbrugger L. Experimentum nascens de remedio specifico sub signo specifico in mania virorum. Kurzbok, Vienna 1776.
2. Chiarugi V. Della pazzia in genere, e in ispecie. Trattato medico analitico con una centuria di osservazioni. Firenze 1794.
3. Crabb C. Alienista. Rebis, Poznań 2001.
4. Henriksen TE, Skrede S, Fasmer OB i wsp. Blue-blocking glasses as additive treatment for mania: a randomized placebo-controlled trial. *Bipolar Disord* 2016; 18: 221-232.
5. Herczyńska G. Ludwik Perzyna (1742-1912). *Postępy Psychiatrii Neurologii* 2000; 9: Na okładce.
6. Hoff H, Berner P. The significance of Bonhoeffer's exogenous type of reaction for modern psychiatry. *Psychiatr Neurol Med Psychol* 1969; 21: 51-55.
7. Jaffe RJ, Novakovic V, Peselow ED. Scopolamine as an antidepressant: a systematic review. *Clin Neuropsychopharmacol* 2013; 36: 24-26.
8. Koszevska I, Rybakowski JK. Antidepressant-induced mood conversions in bipolar disorder: a retrospective study of tricyclic versus non-tricyclic antidepressant drugs. *Neuropsychobiology* 2009; 59: 12-16.
9. Kraepelin E. Psychiatrie. Ein Lehrbuch für Studierende und Ärzte. Barth, Leipzig 1899.
10. Łyskanowski M. Ludwik Perzyna i jego poglądy na etiologię oraz leczenie chorób psychicznych. *Neurol Neurochir Psychiatr Pol* 1964; 14: 339-341.
11. Makowiec L. Ludwik Perzyna – psychiatra kaliski. *Psychiatr Pol* 1973; 7: 673-677.
12. Matusiewicz AH. Brat Ludwik Perzyna (1742-1800). Lekarz i pisarz w bonifratskim habicie. Prowincja Polska Zakonu Szpitalnego św. Jana Bożego, Rzym-Warszawa 2010.
13. Pearce JMS. Leopold Auenbrugger: camphor-induced epilepsy – remedy for manic psychosis. *Eur Neurol* 2008; 59: 105-107.
14. Perzyna L. Anatomia krótko zebrana, chcącym się uczyć lekarskiej i cyrulickiej nauki, lubo bez wyobrażeń, ale dokładnie z pracą napisana. Drukarnia J.O. Xcia Jmci Prymasa, Arcy-Biskupa Gnieźnieńskiego, Kalisz 1790.
15. Perzyna L. Lekarz dla włościan, czyli rada dla pospólstwa w chorobach i dolegliwościach naszemu krajowi albo właściwym, albo po większej części przyswojonych, każdemu naszego krajowi mieszkańcowi do wiadomości potrzebna. Drukarnia J.O. Xcia Jmci Prymasa, Arcy-Biskupa Gnieźnieńskiego, Kalisz 1793.
16. Perzyna L. Nauka potożna krótko zebrana cyrulikom położnym jako też babom czyli kobietom przy rozwiązaniu rodzących potożnic służącym do wiadomości bardzo potrzebna. Drukarnia J.O. Xcia Jmci Prymasa, Arcy-Biskupa Gnieźnieńskiego, Kalisz 1990.
17. Perzyna L. Nauki cyrulickiej krótko zebranej, to jest: nauki dla chcących się uczyć cyrulickiej umiejętności dokładnie napisanej, wszystkim oraz gospodarzom i wszelkim zgromadzeniom tak duchownym jako i świeckim nieuchronnie potrzebnej, a dla łatwiejszego każdego pojęcia, w pytaniach i w odpowiedziach ułożonej. Drukarnia J.O. Xcia Jmci Prymasa, Arcy-Biskupa Gnieźnieńskiego, Kalisz 1992.
18. Perzyna L. Porządek zdrowia w czerstwości życia w długie prowadzący lata. Ze wszystkich dzieł P. Tyssota w jedno zebrany. Drukarnia Bazyliańów, Supraśl 1789.
19. Reil J, Hoffbauer J. Beiträge zur Beförderung einer Kurmethode auf psychischem Wege. Curtsche Buchhandlung 1808.
20. Rothe A. Rys dziejów psychiatrii w Polsce. Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego 1892; 38: 769-770.

21. Rybakowski J. Oblicza choroby maniakalno-depresyjnej. Wyd. III uaktualnione. Wydawnictwo Termedia, Poznań 2019.
22. Schletz A. Ludwik Perzyna lekarz, nauczyciel i wychowawca ludu 1742-1812. Wydawnictwo Instytutu Teologicznego Księży Misjonarzy, Kraków 1961.
23. Steinberg H, Kirkby KC, Himmerich H. The historical development of immunoendocrine concepts of psychiatric disorders and their therapy. *Int J Mol Sci* 2015; 16: 28841-28869.